

Usûlî divanı içindeki *Hadis Tercümesi* adlı eserin ilk sayfası (Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Manzum, nr. 31)

Eserleri. 1. *Divan*. Mustafa İsen tarafından hazırlanan tenkitli neşrinde (Ankara 1990) bir mi'râciyye, üç münâcât, bir şehrengiz, dört kaside, on musammat, 147 gazel ve dört kıta bulunmaktadır. Ayşe Yaşar ile (1990, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Fatma Atıcı (2007, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) divan üzerine yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. 2. *Manzum Hadis Tercümesi*. Bir kısmı divan nüshalarının baş tarafında kaydedilen hadislerin tercümesinden meydana gelmektedir. Hadislerin sayısını Abdülkadir Karahan seksen, Gürer Gülsevin 120, Adem Ceyhan ise altmış dokuz olarak tesbit etmiştir. Sayı farklılıkları büyük oranda -Ceyhan'ın da belirttiği üzere- bazı nüshalarda hadis tercümelerinin hemen ardından verilen metinlerin Hz. Ali'ye ait vezceler olduğunun farkına varılmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Usûlî hadisleri kıtalar şeklinde tercüme etmiş ve yaygın uygulamanın aksine "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün" veznini kullanmıştır. Bu arada hadislerle ilgili kısa şerhlere de yer vermiştir (eserin bazı nüshaları için bk. Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Manzum, nr. 31 [*Divan* nüshası içinde]; Malatya Müftülük Ktp., nr. 153 [*Mecmûatü'l-mesâil*'in içinde]). 3. *Yenice Şehrengizi*. Mustafa İsen'in hazırladığı tenkitli neşir 191 beyitten oluşur ve bir münâcâtla başlar. Şehrin ahalisine

dair bilgi veren şair Yenice-i Vardar'ın askerler, beyler ve bilginlerle dolu, halkının anlayışlı, olgun, bilgili ve hüner ehli olduğundan, güzellerinin verdiği ilhamla sürekli şiir söylenip gazel okunduğundan bahseder ve bir girizgâhla Yenice şehrinin güzellerinin tasvirine geçer. Şehrengiz dokuz beyitlik bir hâtıme ile sona ermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Usûlî Divanı (haz. Mustafa İsen), Ankara 1990; Latîfî, *Tezkiretû's-su'arâ ve tabsratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 175-176; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, s. 133-134; Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ* (haz. Süleyman Solmaz), Ankara 2005, s. 200-201; *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kismî* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 193; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 165-166; Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin - Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 160; *Sicill-i Osmânî*, I, 391; *Osmanlı Müellifleri*, II, 76-77; Abdülbâki Gölpınarlı, *Nesimî-Usûlî-Rühî*, İstanbul 1953, s. 11-18; Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul 1958, s. 29-30; "Usûlî", *Büyük Türk Klâsikleri*, İstanbul 1986, III, 282-285; Mustafa İsen, "Usûlî'nin Yenice Şehrengizi", *Mehmet Kaplan İçin* (haz. Zeynep Kerem), Ankara 1988, s. 131-148; Gürer Gülsevin, *Usûlî'nin 120 Manzum Hadis Tercümesi (XVI. Yüzyıl)*, Afyon 1995; Abdurrahman Adak, "Mevlevîliğin XVI. Yüzyıl Gülşeni Şairlerinden İbrâhim Gülşenî, Usûlî ve Za'fî Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu, Bildiriler* (ed. Abdurrahman Elmali - Ali Bakkal), Şanlıurfa 2007, II, 339-344; Adem Ceyhan, "Usûlî'nin Hadis ve Vezice Tercümeleri", *TDED*, XXX (2003), s. 147-188; "Usûlî", *TDEA*, VIII, 463-464.

BAYRAM ALİ KAYA

USÛLİYYE

(الأصولية)

İmâmiyye Şiâsi geleneğinde dini hükümlerin akli istidlâl yoluyla elde edilebileceğini savunan ekol.

Ekolün adı, sözlükte "temel, esas" anlamındaki asl kelimesinin çoğulu olan usûlîden gelmektedir. Usûliyye, İmâmiyye Şiâsi geleneği içinde, on ikinci imamın gaybetinden (260/874) sonra nazariyyeyi ve tatbikatı yorumlamada daha çok fıkıhın akli prensiplerini ve özellikle icthadı, mezhep mensuplarınca makbul sayılan nakillere uygulama taraftarı olanları ifade eder. Usûliyye adına VI. (XII.) yüzyıla kadar fazla rastlanmamış, bu dönemde Ahbâriyye* grubunun ahkâm konusunda aklın kullanılmasına karşı çıkması sonucu yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İsnâaşeriyye, gaybet sonrası diğer Şiî gruplarından farklı bir mektep halinde ortaya çıktığı zaman fırka âlimleri, imamlarından gelen haberlerden faydalanmak amacıyla daha önce çeşitli şekillerde tesbit edilen hadisleri toplama işine koyuldu. Bir asrı aşan çalışmalar neticesinde *Kütüb-i Erba'a* diye isimlendirilen, Küleynî'nin *el-Kâfî*, İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin *Men lâ yahduru-hü'l-fakih*, Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehzîbü'l-ahkâm* ve *el-İstibşâr* adlı kitapları derlenip ortaya çıkarıldı. İsnâaşeriyye Şiâsi gündeme gelen meselelerin hükmünü bu hadis mecmualarına dayanarak çözmeye başladı. Zaman içinde problemlerin söz konusu malzeme ile halledilememesi, ayrıca Ehl-i sünnet ile Mu'tezile'nin uyguladığı esnek yöntemlerin etkisi Şiî gruplarını yöntem değişikliği zaruretiyle karşı karşıya getirdi. Bu dönemde Mu'tezile'den etkilenen İsnâaşeriyye bünyesinde Şeyh Müfid ile takipçileri Şerîf el-Murtazâ ve Ebû Ca'fer et-Tûsî, Sünnî akılcıların kıyas ve icthada başvurarak elde ettikleri bilginin şüphe ve ihtilâflardan uzak kalmadığını belirtti; buna karşılık Kur'an'a ve imamların beyanlarına dayanan ve İsnâaşeriyye'nin icmâini oluşturan hükümlerin kesinlik ifade ettiğini ortaya koymaya çalıştı. Beklenen imamın dönüşünün bilinmeyen bir zamana kadar gecikeceğini göz önünde bulunduran Şiî âlimleri, sonraki dönemlerle ilgili doktrinlerin ve gerçekleştirilecek uygulamaların temellerini attı. Meselâ diğer mezheplerin bilgi kaynağı olarak kullandığı akli istidlâli kendi sistemlerine dahil ettiler. Bu anlayış fıkıh alanında da kendini gösterdi. Böylece Şiî fıkhı Kur'an, hadis, icmâ ve akıl üzerine kurulmuş oldu. IV ve V. (X-XI.) yüzyıllarda İsnâ-

aşeriyye fikhına giren bu akımın mensupları Usûliyye diye anıldı.

Bu dönemde ulemânın, toplumun uygulamayla ilgili meselelerinin çözümünde söz konusu yöntemi benimseyen fakihleri yücelttiği görülür. Meselâ Ebû Ca'fer et-Tûsî, imamın özel vekili kabul edilen sefirin veya onun gibi cuma namazını kıldırmaya yetkili kılınan bir fakihin bulunması halinde bu namaza katılmayı zaruri gördü; fakihlerin yargı işlerini yürütme ve had cezalarını uygulama görevlerinin olduğunu, bu sebeple zekâtın fakihlere teslim edilip onlar vasıtayla sarfedilmesinin gerektiğini söyledi. Daha sonraki dönemlerde âlimler akî istidlâle dayalı fıkha vâkîf, doktrin ve uygulama konularında yetkili fakihlerin itibarını yüceltmeyi sürdürdü. Muhakkık el-Hillî, icthad yapan İsnâaşeriyye fakihlerinin sadece metinlerden literal anlam çıkararak neticeye ulaşmadıklarını, çoğunun icthadını ilmi esaslara dayandırıldığını belirtti. Yeğeni ve öğrencisi Allâme el-Hillî, İsnâaşeriyye bünyesinde hadis metodolojisinin vazedilmesi, hadis literatürünün araştırılarak terimlerinin ortaya konulması yolunda önemli hizmetler ifa etti. Sünnî muhaddislerin metotlarını benimseyip İsnâaşeriyye bünyesinde dirâyetü'l-hadis ilmini kuran, ana mecmualardaki hadislerin çoğunun güvenilir olmadığını göstererek akli merkeze alan Allâme el-Hillî, Şii fikhını yeniden düzenledi. Ca'ferî fakihleri, diğer üç kaynağın yanı sıra akli da kullanıp icthad yöntemiyle fikhî neticelere ulaşmaya çalıştı. Böylece icthad, nakledilen bilgiyi akî süzgeçten geçirerek imamların hukukî bir mesele hakkında verebilecekleri hükmü açıklığa kavuşturma şeklinde düşünüldü. Ortaya çıkan yeni meseleleri değerlendirme hususunda ihtiyatla amelî zorluklarına karşı büyük bir esneklik sağlandı. Her iki âlim icthadda bulunacak kimselerin Arapça'ya ve icmâa dair bilgilere vâkîf olmasını, imamlardan gelen hadisleri bilmesini, akî delilleri kullanmada ve uygun yorumlar ortaya koymada maharet kazanmasını şart koştu; avamın usûlü'd-dinde değilse de fûrûda bir müctehidi taklit etmesinin gerektiğini belirtti. Safevîler devrinde imamın umumi vekilliği konusu ele alınıp incelendiğinde Muhakkık-ı Sâni el-Kerekî ve Şehid-i Sâni gibi Usûlîler, icthad şartlarını taşıyan fakihlerin imamın umumi vekilleri olduğunu söyledi ve toplum hayatında imam adına yetkili bulduklarını ileri sürdü. XI. (XVII.) yüzyılda önemli İsnâaşerî beldelerindeki âlimlerin İran'a ve özellikle İsfahan'a gelmesiyle Ahbârîler

Usûlîler arasında büyük bir mücadele başladı. Bu uzun mücadelede taraflar kendi prensiplerinin doğruluğunu ortaya koyarken birbirlerini kıyasıya eleştirdi; sonunda Usûlîler galip geldi.

Usûlîler'in düşüncesine göre dinî hükümlerin kaynağı Kitap ve Sünnet, icmâ ve akıldır. Kitap ve Sünnet'in literal anlamları muteber olup bunlar ancak akılla anlaşılır. *Kütüb-i Erba'a* güvenilmeyecek nakilleri de ihtiva eder. Bu sebeple yalnız güvenilir Şii râvileri vasıtasıyla imamlardan nakledilen haberler muteber sayılır. Nakil yoluyla intikal eden hükümler aklin prensiplerine aykırı düşmez. İctihadla ortaya konan hükümler zanna dayanır; kesin bilgi, Kur'an'la sünnetin sarîh metinlerinden ve huzurlarında bulunan kişilerin beyanlarına dayanılarak doğrudan imamlardan gelen nakillerden sağlanır. İmamların verdiği hükümler ferdî şartlara bağlı olup umuma uygulanmayabilir. Gaybet esnasında hükümler icthad ve fetva usullerine başvurulur elde edilir. Bir nakle aykırı başka bir naklin bulunması halinde delillerin yine icthad yoluyla tercih edilmesi gerekir. Konuyla ilgili menedici kesin bir beyan olmaması halinde bu tür meselelerde serbest hareket edilir. Toplumdaki insanlar müctehid ve mukallid diye iki kısma ayrılır. Mutlak müctehid dinin bütün dallarında yetişmiş kimsedir. Hüküm çıkarabilmek için önceden birçok ilmin öğrenilmesi icap eder, bunların başında usûl-i fikh gelir. Ölmüş bir merciin yahut müctehidin taklit edilmesi doğru değildir. Ancak umumi vekil konumundaki müctehide imama itaat eder gibi itaat edilmelidir. Müctehid ulaştığı neticede hata etse bile onun icthadı mânen mükâfata ulaşma vesilesidir (Semâhîcî, s. 25-36; Momen, s. 223-224).

Safevîler döneminde yaşayan Usûlîler, bir müminin çeşitli âlimler içinde kabiliyetini takdir ettiği müctehidi seçme konusunda serbest olduğunu benimsemekle birlikte mutlak veya kısmî icthadın ayrılması hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hasan b. Şehid-i Sâni, belirli konularda icthad edilmesine ve mutlak müctehidin otoritesine karşı çıkarken Bahâeddin el-Âmilî bu ayrımı mâkul karşılamıştır. Mutlak ve mukayyed icthad yöntemlerini uygulayanlarla ilgili Semâhîcî'nin verdiği bilgilere göre bu ihtilâf XI. (XVII.) yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve ardından şekillenmiştir. Mutlak müctehid ve mukayyed müctehid ayrımının ortadan kaldırılıp müctehidliğin kurumlaşması neticesinde Muhammed Bâkır Bihbehânî (ö. 1206/1791-92) vasıtasıyla

Usûlîler Ahbârîler'e karşı kesin zafer sağlamıştır. Din sınıfı hiyerarşisinin sonraki farklılıkları Muhammed Hasan en-Necefi ve özellikle Şeyh Murtaza el-Ensârî tarafından açıklığa kavuşturulmuş, onların katkısıyla "merci-i taklid, hüccetü'l-İslâm, âyetullah" gibi kavramlar geliştirilmiş, niha-yet akî fikhın "velâyet-i fakih" tabirinde somutlaşan, yetkili bir fakih vasıtasıyla hükümet etme prensibi konulmuştur. Günümüz İsnâaşeriyye'si bünyesinde Ahbârîyye yok olmaya yüz tutmuştur. Usûliyye hâkim ekol haline gelmekle beraber G. Scarzia tarafından kaleme alınan bir makalede (bk. bibl.) bugün İran'daki fikhî meselelerin çözümü için Usûliyye'nin yanı sıra Ahbârîyye metodunun da kullanıldığı, ayrıca bazı modern düşüncelere de atf yapıldığı ileri sürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Mebsût fi fikhî'l-İmâmiyye* (nşr. M. Takî el-Keşfi), Tahran 1387, I, 228, 233, 252; a.m.f., *en-Nihâye fi mücerredî'l-fikh ve'l-fetâvâ* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1963, s. 300-303, 337; Abdullah b. Sâlih es-Semâhîcî, *Münyetü'l-mümârisîn: el-Mes'ele'tü's-sâbi'a* (nşr. ve trc. Andrew J. Newman, BSOAS, LV/1 içinde), London 1992, s. 24-36; A'yânü's-Şî'a, I, 110-112; Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam*, Chicago 1984, s. 51-56, 137-144; M. Momen, *An Introduction to Shi'î Islam*, New Haven-London 1985, s. 184-188, 223-224; Abbas Amanat, "In Between the Madrasa and the Marketplace: The Designation of Clerical Leadership in the Modern Shi'ism", *Authority and Political Culture Shi'ism* (ed. Said Amir Arjomand), Albany 1988, s. 98-132; Mazlum Uyar, *Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, tür.yer.; Gianroberto Scarzia, "Intorno Alle Controversie tra Ahbârî e Uşûlî Presso Gli İmâmiti di Persia", *RSO*, XXXIII (1958), s. 211-250; "el-Ahbârîyyün", *Dâ'iretül-ma'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Şî'iyye* (haz. Hasan el-Emîn), Beyrut 1407/1986, I, 94-96; Ahmad Kâzemi Moussavi, "Usuliyya", *Encyclopedia of Islam and the Muslim World* (ed. R. C. Martin), New York 2004, II, 717-718; A. J. Newman, "Uşûliyya", *EI²* (İng.), X, 935-937.

MUSTAFA ÖZ

USÛLÜ'D-DİN

(bk. KELÂM).

USÛLÜ'D-DİN

(أصول الدين)

Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin

(ö. 429/1037-38)

kelâma dair eseri.

Eserin adı mukaddimedede zikredilmemekle birlikte "Bu, usûlü'd-dinden olan on beş aslı anlattığımız kitaptır" şeklindeki ifadede yer almaktadır. Eser Kütübü ve Süb-